

МОНГОЛ ХЭЛНИЙ НЭР ҮГЭЛБЭРИЙН ХАМААТУУЛАХ АЙН ӨВӨРМӨЦ НӨХЦӨЛ

Г. Буянтогтох*

Монгол бичгийн ᠠ · ᠨ · ᠦ болон олон монгол хэлний¹ *-ын, -ийн, -ы, -ий, -ны, -ний, -э, -йии, -ии, -не, -ни, -йи, -нэ, -а, -н, -ин, -гин, -хин, -ай, -эй, -ой, -шин, -гай* нөхцөлийг олон үеийн турш “харьяалахын тийн ялгалын нөхцөл” хэмээж ирсэн бөгөөд *-ийн, -ы, -ий, -ны, -ний* нөхцөлийг орчин цагийн монгол болон өвөр монгол хэлэнд, *-ын* нөхцөлийг буриад, орчин цагийн монгол, өвөр монгол, халимаг хэлэнд, *-н* нөхцөлийг буриад, халимаг, орчин цагийн монгол болон өвөр монгол хэлэнд, *-йии, -ии* нөхцөлийг дагуур хэлэнд, *-не* нөхцөлийг монгол хэлэнд, *-ни, -йи* нөхцөлийг дуншиан хэлэнд, *-нэ* нөхцөлийг баоань хэлэнд, *-э, -а, -ин, -гин, -хин* нөхцөлийг халимаг хэлэнд, *-ай, -эй, -ой, -шин, -гай* нөхцөлийг буриад хэлэнд тус тус хэрэглэнэ.

Эдгээр нөхцөл утга, үүргийн хувьд манж, шивээ хэлний *-и, -ни*; казах-түрэг хэлний *-ын, -ин, -ун, -үн, -нын, -нин, -нун, -нүн, -дын, -дин, -тын, -тин, -ан, -дн, -ныц, -ннц, -тынц, -тнц, -дыц, -днц, -нюн, -ниц, -тиц, -динц, -ни, -ны, -ню, -ну, -дун, -дүн, -тун, -түн, -туц, -түнц, -нуц, -нүнц, -дунц, -дүнц, -нинг, -йн, -ён, -н, -нынъ, -нинъ, -дынъ, -динъ, -тынъ, -тинъ, -нең, -ныги, -ниги*; наран хэлний *-но*, солонгос хэлний *-ыи* нөхцөлтэй дүйнэ. Үүнд, эдгээр нөхцөл хэрэв, биеийн төлөөний үгийг хэлбэржүүлбэл гурван биеийн аль алинд хамаатуулах, ерийн болон оноосон нэрийг хэлбэржүүлбэл зөвхөн гуравдугаар биед хамаатуулна.

Дурдсан нөхцөл бүтээвэр үгэлбэрзүйн төвшинд нэр үгийг хувилгах үүрэгтэй бус, харин, “. . . өгүүлбэрт үгийг холбон найруулж, голцуу хамаатайн санаа заадаг . . .” (Чой.Лувсанжав. 1972.х.31)² байна. Өөрөөр хэлбэл, “. . . харьяалах хамаарах утга илтгэхээс бус юмсын хөдөлгөөний чиг байр заахгүй” (Базаррагчаа.1992.х.10)³; зөвхөн “эзэмших эзэмнэгчийн харьцаа үүсгэсэн эрхлэх утга . . .” (Бадамдорж.2001.х.97)⁴-тай

* МУИС, МХСС-ийн багш, доктор, профессор

¹ Буриад, халимаг, дагуур, монгол, баоань, дуншиан зэргийг Монгол Улсын талаас бол нутгийн аялгуу гэж болох ч засаг захиргааны харьяаллын талаас нь тусгай нэгэн монгол хэл гэхээс өөр аргагүй юм.

² Чой.Лувсанжав (1972) Монгол хэлний тийн ялгалын тухай // МУИС. ЭШБ.№ 41. 31 х., Улаанбаатар.

³ М.Базаррагчаа (1992) Монгол хэлний тийн ялгалын утгыг ангилах нь // МУИС. МСХ.ЭШБ. Улаанбаатар.

⁴ Д.Бадамдорж (2001) *Монгол хэлний утга судлал*, Улаанбаатар.

юм. Тийм учраас, эдгээр нөхцөлийг халимаг хэлний хэлзүйд “Родительный или падеж принадлежности . . . - Харъяалахын буюу хамаатуулах тийн ялгал . . . ” (Павлов. 1983.с.104)⁵, буриад хэлний хэлзүйд “ . . . родительный (хамаанай) падеж . . . ” (Черемисов.1951.с.780)⁶ хэмээсэн байна. Түүнчлэн, эдгээр нөхцөлтэй үгийг “ . . . үйл үг огт захирдаггүй” (Базаррагчаа.2000.х.51)⁷ бөгөөд хамниган хэлнүүдэд ийм бүтээвэр байхгүй тул эдгээрийн утгатай дүйх утгыг хамаатуулах нөхцөл илтгэдэг. Энэ бүх онцлогт тулгуурлан бодоход, монгол болон бусад алтай хэлний эдгээр бүтээвэр нэр үгэлбэрийн хамаатуулах айн нөхцөл болох нь эргэлзээгүй байгаа бөгөөд хамаатуулах айн утгыг задлаг (аналитический способ, analytical method); задлаг-нийлэг (аналитико-синтетический способ, analytical-synthetic method) аргаар илтгэх хэрэглүүр болдог байна. Үүнд,

а.Задлаг аргын жишээ:

Буриад хэл: *Миний мори* - миний морь, *манай нутаг* - манай нутаг, *шиний мори* - чиний морь, *танай гэр* - танай гэр, *тэрэнэй нюр* - түүний нүүр, *тэдэнэй саархан* - тэдний цаас, *Аламжын мори* - Аламжийн морь, *морин нюрган* - морины нуруу, *баяшуулай хүбүүд* - баячуудын хөвгүүд;

Дагуур хэл: *Ииний мори* - түүний морь, *ааний кзүкэ* - тэдний хүүхэд, *миний адоо* - миний адуу, *бэдний гажир* - бидний газар, *дзүйи чаас* - дүүгийн цаас, *акайи ноф* - ахын нохой;

Орчин цагийн монгол болон өвөрмонгол хэл: *Миний ном*, *бидний дэвтэр*, *чиний үзэг*, *танай гэр*, *түүний ах*, *тэдний эгч*, *аавын сургаал*, *ээжийн ерөөл*;

Халимаг хэл: *мини мори* - миний морь, *мана һазр* - манай газар, *чини ах* - чиний ах, *тадна хон* - танай хонь, *терүнэ нурһн* - түүний нуруу, *теднэ мал* - тэдний мал, *хунын живэр* - хун шувууны жигүүр, *төрскни заян* - эх орны хувь заяа гэх мэт.

б.Задлаг-нийлэг аргын жишээ:

Буриад хэл: *Мүнөө шиний араһаашни харахадамни* - Сая чиний араас чинь харахад минь; *Энэ эбэр миний ханаһан ханаагымни*, *бодоһон бодолымни бэлүүлжэ шадаха эбэр* - Энэ эвэр миний санасан санааг минь, бодсон бодлыг минь биелүүлж чадах эвэр;

Дагуур хэл: *Миний кэкумини хажирбэи* - Миний хүү минь буцаж ирэв; *Мааний адоомаани хажирсан* - Манай адуу маань харьж ирсэн; *Бэдний тарээнэань бараан болсон* - Бидний тариа маань арвин болсон, *Шиний битэгшини эдэрдсэн* - Чиний бичиг чинь эвдэрсэн;

Орчин цагийн монгол болон өвөрмонгол хэл: *Миний бяцхан бүжин минь*, *Энэ миний дурсамж дүүрэн анхны минь үерхэл*, *Чиний хар хүн чинь хэн юм бэ?*, *За тэгээд та бүхний ирсэн зорилго тань биелэв үү*, *Тэдний ганц хогшил хэрэглэл нь гэвэл энэ*;

Халимаг хэл: *Мини бийм арвн нэнтэдэн чини эцгдчн ирэд . . .* - Миний бие минь арван наймтайдаа чиний эцэгт чинь ирээд . . . , *Чини сээлэнчн ноормас давулад күцэхлэ яяхмч?* - Чиний сааль чинь нормоос даваад гүйцэхлээр яах юм бэ чи?, *Нүдм бидн хуриц, гармдн ут болдмн* - Бидний нүд маань хурц, гарууд маань урт болно гэх мэт.

⁵ Д.А.Павлов (1983) *Имя существительное. Грамматика калмыцкого языка*. Элиста.

⁶ К.М.Черемисов (1951) *Бурят-монгольско-русский словарь*.Москва.

⁷ М.Базаррагчаа (2000) *Монгол хэл*. Улаанбаатар.

НОМ ЗҮЙ

- Бадамдорж Д. (2001) *Монгол хэлний утга судлал*. Улаанбаатар.
Базаррагчаа М. (1992) Монгол хэлний тийн ялгалын утгыг ангилах нь. *МУИС. МСХ.ЭШБ*. Улаанбаатар.
Базаррагчаа М. (2000) *Монгол хэл*. Улаанбаатар.
Лувсанжав Чой. (1972) Монгол хэлний тийн ялгалын тухай. *МУИС. ЭШБ. №41*. Улаанбаатар.
Павлов Д.А. (1983) *Имя существительное. Грамматика калмыцкого языка*. Элиста.
Черемисов К.М. (1951) *Бурят-монгольско-русский словарь*. Москва.

SUMMARY

The author studied following suffixes in Mongolian: ᠨᠠ · ᠨᠢ · ᠨᠢ and *-ын, -ийн, -ы, -ий, -ны, -ний, -э, -йин, -ии, -не, -ни, -йи, -нэ, -а, -и, -ин, -гин, -хин, -ай, -эй, -ой, -шин, -гай* which are not the genitive case suffixes, rather they are possessive suffixes.